

NADGROBNI GOVOR NIKOLE MODRUŠKOG ZA PIETRA RIARIJA

Neven Jovanović

UDK: 821.163.42-5.09 Nikola Modruški
821.124(497.5)-5
Izvorni znanstveni rad

Neven Jovanović
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu
Z a g r e b
neven.jovanovic@ffzg.hr

Među prvima koji su javno odali počast životu i smrti Pietra Riarija (1445-1474), franjevca i kardinala Sv. Siksta te utjecajnog nećaka pape Siksta IV, našao se modruški biskup Nikola (1427-1480), rodom Kotoranin. Nikolin nadgrobni govor, prva poznata tiskom objavljena knjiga hrvatskog autora, doživio je u razdoblju 1474-1484. sedam izdanja, a poznato je i sedam rukopisnih prijepisa. Ovaj rad prikazuje povijest tiskanja Nikoline knjige, donosi podatke o tiskarima i o povijesnom kontekstu ponovnih izdanja. Potom se daje pregled tematske strukture govora. Naposljetku, upozorava se da se djelo može kontekstualizirati ne samo unutar žanra nadgrobnih pohvalnica ili *orationes in funere cardinalis* i ne samo kao apologija politike Pietra Riarija i Siksta IV. već i kao rani primjer prikaza idealnog kardinala kao »kneza Crkve«.

Ključne riječi: Nikola Modruški (1427-1480), Pietro Riario (1445-1474), Siksto IV. (papa 1471-1484), kardinal, papinska kurija, Rim, XV. stoljeće, renesansni humanizam, govorništvo, *laudatio funebris*, tiskarstvo, vrline, didaktička književnost

Povod djelu kojim se bavi ovaj rad dao je događaj ovako opisan u *Dnevniku grada Rima (Diarium urbis Romae)* Stefana Infessure (oko 1435 - oko 1500):

Del 1474 a di 5 di iennaro morse lo cardinale di Santo Sixto, et fo attossicato, et così fecemo fine alle feste nostre, della morte dello quale ogni homo ne pianse. lo corpo suo sta in Santo Apostolo.¹

¹ Oreste Tommasini (prir.), *Diario della città di Roma di Stefano Infessura scriba-senato*, Forzani e c., Roma, 1890, 78.

Bilješka, organizirana pomalo po načelu toka svijesti,² odlično svjedoči o kontroverzности pokojnika, dvadesetdevetogodišnjeg Pietra Riarija (1445-1474), franjevca i kardinala Sv. Siksta, nećaka pape Siksta IV. (Francesca della Rovere; papa 1471-1484). Riario je bio prelat izniman po dobi, bogatstvu, moći; tu iznimnost dojmljivo prikazuje kardinal Jacopo Ammannati Piccolomini (1422-1479) u pismu Francescu Gonzagi (1444-1483), »kardinalu od Mantove«, i samome tek godinu dana starijem od Pietra Riarija i njemu po mnogočemu sličnom:

Vidisti hunc quinto a Xysti pontificatu mense, cum ex Minorum esset ordine, iuvenis, adhuc nulla illustri re antea cognitus, gravi pontificis contentione creatum cardinalem esse, ex illa die potuisse, quod voluit. Quantum autem nec credi facile est, nec auditum nostra est aut patrum maiorumque memoria, euntem illum in curiam atque inde redeuntem, scis quanta omnis ordinis ac dignitatis multitudo comitaretur. Multitudini iam antecedenti ac sequenti viae satis iam non erant. Manentem quoque domi plures multo adiisse negotii causa quam ipsum prope pontificem. Praesulibus et legatis omnifariamque hominibus quaque diei hora inundabat aedes latissimas. Etiam memor es convivii illius inauditi, quo Gallorum oratores anno ante accepit. Solemnius aliquid vetustas tota, nec gentilitas quidem audivit umquam. (...) Apparatum magnitudo et varietas, ministrorum ordines, epularum exercitus, rerum pretia appositis speculatoribus singulari studio adnotata sunt litteris, descripta versibus, nec per Urbem modo vulgata passim, sed per Italiam quoque et trans Alpes missa. (...) Etiam ante oculos est quanta accessio magnificis latis amplis alioquin aedibus parabatur quotidie structoribus res ageretur, quotidie centum milibus, ut apparet, expleri inceptum iuvenile non poterat, tanta erat laxitas, altitudo circumductusque operis. Creatum inde per Umbriam totam legatum vidimus praesidatus sex sibi subiectos. Inde, cum voti nescio cuius solvendi causa, Asisium, Patavium statuisset contendere, ad Italos etiam ceteros legationem accepisse, sumpsisse potestatem, qualem legatis nullis datam meminimus. Divertentem ex itinere ad Florentinos, Bononienses, ducem Ferrariae, ducem Mediolani, marchionem Mantuae et Venetos tulisse opinione inauditos honores, quantos excogitare diligens alliciendi iuvenis ambitio potuit. Postremo et admirati pernitium sumus congeriem sacerdotiorum ad haec explenda crescentem quotidie, nec ulli sorti aut nationi parcentem. Nam praeter illustria coenobia magna et multa ubique gentium comparata, praeter inferiora mediocris imaeque dignitatis non spreta, etiam eae supremae sedes in unum ipsum etiam adgestae, patriarchalis Constantinopolitana, metropolis

² »Feste nostre« Infessura je detaljno opisao nešto ranije, u zapisu uz svibanj 1473. (Tommasini, isto, s. 77); usp. Paola Farenga, »'Monumenta memoriae' – Pietro Riario fra mito e storia«, u Massimo Miglio, Francesca Niuitta, Diego Quaglioni, Concetta Ranieri (ur.), *Un pontificato ed una città – Sisto IV (1471-1484)*, Associazione Roma nel Rinascimento, Città del Vaticano, 1986, 179-216, posebno 192-195.

Hispalensis, metropolis Fiorentina et Mirnatensis, Gallicana. Congerendae haud dubie plures, nisi vitae cupiditati una Dei dispensatione esset modus impositus.³

Quid ergo ex tanta gloria reliquum nunc illo collapsio inspicimus? Quid ex tanto rerum fastigio conspicuum extat?, retorički se pita Ammannati na kraju ovoga opsežnog portreta. U razdoblju nakon smrti kardinala Sv. Siksta na pitanja su pokušavali javno odgovoriti različiti autori. Nepovoljnih je ocjena, potvrđuje kasniji kroničar Rimske kurije, bilo mnogo:

Qui sub illud tempus scripserunt, in Petrum hunc cardinalem calamos acuerunt, nonnulli vanissimum adolescentem nominarunt, quasi per fas nefasque sublato e medio Sixto patruo ad summum pontificatum aspiraret. (...) Alii voluptatibus confectum et luxu tabidum in aetatis flore emarcuisse scribunt, tantamque sibi assumpsisse vivendi licentiam ut nihil genio, nihil gulae, aut sensibus denegarit, nihil corpori suo non indulserit, nihil pauperis monachi aut vitae religiosae retinuerit. Mira referunt de illius pompa, magnificentia, apparatu, aulaeis, curribus, equis, aulicis et familia, quae profanum potius principem aut potentissimum regem quam ecclesiasticum praelatum aut virum religiosum deceant.⁴

Za povijest je hrvatske književnosti, međutim, važno da se među prvima koji su javno odali počast životu i smrti kardinala Sv. Siksta našao modruški biskup Nikola (1427-1480), rodom Kotoranin. Nikola, koji u vrijeme smrti Pietra Riarija u Papinskoj Državi boravi već deset godina (u Italiju je prešao nakon pada Bosne 1464), možda je bio jedan od Riarijevih dvorjana;⁵ u svakom slučaju, on je za Riarija sastavio nadgrobní govor koji je objavljen tiskom. Još jedan govor za istu prigodu napisao je Niccolò Perotti, humanist, nadbiskup sipontski, bivši tajnik kardinala Bessariona i osoba koja nije pripadala Riarijevoj *familiji*.⁶ Ali Perottijev je govor, za razliku od Nikolina, ostao u rukopisu.

³ Ammannati, pismo Francescu Gonzagi, kardinalu mantovanskom, 1474, nakon 5. siječnja; Iacopo Ammannati Piccolomini, *Lettere (1444-1479)*, a cura di Paolo Cherubini, sv. III, Ministero per i beni culturali e ambientali / Ufficio centrale per i beni archivistici, Roma, 1997, pismo 708, 1786-1795.

⁴ Alfonso Chacón (O.P.), *Vitae et res gestae Pontificum romanorum et S.R.E. Cardinalium: ab initio nascentis Ecclesiae usque ad Clementem IX P.O.M. / Alphonsi Ciaconii ... [et] aliorum operâ descriptae ... ; ab Augustino Oldoino ... recognitae ... ; Tomus tertius. Cura et sumptib. Philippi et Ant. De Rubeis, Romae 1677, 45.*

⁵ Tezu je iznio Giovanni Mercati, oslanjajući se na formulaciju iz Nikolina govora za Pietra Riarija: »Cuius iactura cum universis lugenda sit, tum mihi praecipue atque his infelicissimis conservis meis...« Giovanni Mercati, »Notizie varie sopra Niccolò Modrussense« [1924-1925], u *Opere minori*, IV, Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1937, s. 229, bilj. 2.

⁶ Farenga, n. dj. (2), 209-211, smatra da je Perottijev govor, za razliku od Nikolina, zaista i održan pred Riarijevim odrom.

Nadgrobní govor Nikole Modruškog za Pietra Riarija, izvorno *Oratio in funere reverendissimi domini d. Petri cardinalis Sancti Sixti* (nakon 18. siječnja 1474) ujedno je, igrom sudbine, i prva poznata tiskom objavljena knjiga hrvatskog autora. Sa sedam tiskanih izdanja u razdoblju 1474-1484, i s još sedam rukopisnih prijepisa, djelo je i iznimno popularan primjer renesansne nadgrobnje retorike. Pa ipak, osim kao kuriozitet i bibliografski podatak, Nikolín govor nije vrednovan u nacionalnoj povijesti književnosti. Nije ušao u kanonsku antologiju Gortana i Vratovića *Hrvatski latinisti*, ne postoje moderno tiskano izdanje⁷ ni prijevod na hrvatski, kao ni hrvatske interpretacije tog djela. Namjera nam je ovdje donijeti nekoliko poticaja za promjenu takva stanja.

Prikazat ćemo najprije povijest tiskanja Nikoline knjige u XV. stoljeću. Potom ćemo dati pregled strukture govora. Naposljetku, pokazat ćemo da se djelo može kontekstualizirati ne samo unutar žanra nadgrobnih pohvalnica (ili, još uže, kao *oratio in funere cardinalis*) i ne samo kao apologija politike Pietra Riarija i Siksta IV. već i kao rani primjer prikaza idealnoga kardinala kao »kneza Crkve«.

Povijest tiskanja

Uz sedam rukopisnih prijepisa danas je poznato i sedam tiskanih izdanja Nikolina govora za Pietra Riarija. Zbog teme djela smatramo da je *terminus post quem non* objavljivanja, čak i tamo gdje nije naznačen datum tiskanja, smrt pape Siksta IV, 12. kolovoza 1484. Evo tiskanih izdanja prema datumima (potvrđenima u kolofonu ili pretpostavljenima), s mjestima i tiskarima Nikolina govora, pri čemu uglate zagrade označavaju pretpostavljenu godinu objavljivanja, a oznaka iza GW zapis u bazi podataka *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*:⁸

[1474]: Rim, In domo Antonii et Raphaelis de Vulterris (tiskara djelovala 1472-1474, GW M26710)

[1474]: Rim, In domo Antonii et Raphaelis de Vulterris (GW M26711)⁹

⁷ Digitalno izdanje Nikolina govora dostupno je od 2005. putem interneta u računalnoj zbirci Neven Jovanović i dr. (ur.), *Croatiae auctores Latini* (CroALa), Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, croala.ffzg.unizg.hr.

⁸ *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, Staatsbibliothek zu Berlin, www.gesamtkatalog-derwiegendrucke.de, Berlin.

⁹ Mladen Bošnjak ustanovio je 1976. uspoređujući prijelom kolofona i posljednjeg lista primjerka koji se čuva u Trevisu s onim opisanim u katalogu British Library, da postoje dva različita izdanja: »Primjerak iz Trevisa također je proizašao iz oficine Antonii et Raphaelis Vulterris i ono je stvarno drugo izdanje, jer je očito, da tako skladen prelom djela mogao je nastati tek nakon već otisnutog izdanja, a koje je poslužilo kao predložak«. Mladen Bošnjak, »Dvije značajne hrvatske knjižice«, *Hrvatska revija: Jubilarni zbornik 1951-1975*, Knjižnica Hrvatske revije, Barcelona, 1976, 590-598, i Mladen Bošnjak,

[1474]: Rim, Johannes Gensberg (djelovao 1473-1474, GW M26707)

[1476]: Rostock, Fratres Domus Horti Viridis ad S. Michaellem (tiskara djelovala 1476-1531, GW M26712)

1482, 30. kolovoza: Padova, Mattheus Cerdonis (djelovao 1482-1487; GW M26706)

[1482]: Rim, Stephanus Planck (djelovao 1479-1501; GW M26709)

[1482]: Rim, Bartholomaeus Guldinbeck (djelovao 1475-88; GW M26708)

Kako bismo bolje razumjeli dinamiku tiskanja govora, prikupili smo i osnovne podatke o tiskarima i njihovu djelovanju.

Domus de Vulterris oznaka je rimske palače u čijem je prizemlju djelovala tiskara; palača, pored bazilike Svetog Eustahija, bila je sjedište braće Antonija i Raffaelea iz obitelji Maffei, potekle iz Volterre. Bila je to jedna među »dinastijama dvorjana« koji su djelovali u Rimu zadržavajući i veze s rodnim krajem. Braća Maffei radila su na papinskom dvoru kao pisari; bili su poznati i kao sakupljači rukopisa i kao izdavači. Između 1472. i 1474. njihova je tiskarska *officina* objavila dvadesetak izdanja, prvenstveno pravnih spisa, ali i drugih povezanih s kurijom. Antonio Maffei, međutim, slavan je – ili ozloglašen – i po sudjelovanju u takozvanoj uroti Pazzijevih.¹⁰ Blizak obitelji Riario, Antonio je, nakon proglašenja šesnaestogodišnjega Raffaelea Riarija Sansonija kardinalom (12. prosinca 1477), kao papin poslanik upućen u Pisu, da bi ondje predao kardinalski šešir Raffaeleu. U Pisi se Antonio Maffei povezoao s urotnicima protiv Lorenza Medicija, te je zajedno s još trojicom izveo 26. travnja 1478. atentat na Giuliana i Lorenza de' Medici. Maffei je bio zadužen za Lorenza, ali nije ga uspio ubiti. Ubrzo potom Maffei je uhvaćen i kažnjen (bio je kastriran, odsječeni su mu nos i uši). Biografi navode još i da Maffei, usprkos tome što je bio klerik s tonzurom i habitom, nije bio svećenik; oženio se 1471. i rodilo mu se troje djece.¹¹

Johann Gensberg djelovao je u Rimu u razdoblju 1473-1475, objavivši, prema *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, četrdeset pet naslova, među kojima nalazimo humaniste (Leonardo Bruni, Agostino Dati, Pier Candido Decembrio, Pio II, Poggio), kratka djela klasika (Falaridova pisma, Senekina *Proverbia* i *De remediis fortuitarum*, Sekst Ruf, Sekst Aurelije Viktor), pravnike (Bartolus de Saxoferrato, Baldus de Ubaldis), vjerske pisce i

»Zwei unbekannte Inkunabelausgaben«, *Beiträge zur Inkunabelkunde* 3: 8 (1983), 91-93. Bošnjakova je identifikacija prihvaćena u *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*.

¹⁰ Na vezu tiskara i urotnika upozorila je Farenga, n. dj. (2), 214, bilj. 95.

¹¹ Podaci prema Elisabetta Scarton, »Maffei, Antonio«, *Dizionario biografico degli Italiani* 67 (2006). Internet. Pristupljeno 21. prosinca 2017.

kurijalne dokumente. Gensberg je također objavio komentar Marcijala iz pera Domizija Calderinija, koji je bio potvrđeni član dvora Pietra Riarija.¹²

Fratres domus Viridis Horti: vjerska zajednica Braće zajedničkog života drugu po redu svoju tiskaru (prva je radila 1474-1484. u Marienthalu, u Porajnju) imala je u Rostocku, u samostanu poznatom kao Michaelisbrüder ili *Fratres domus Viridis Horti*.¹³ Tiskara, čija je prva knjiga objavljena 1476, djelovala je više od pola stoljeća, ali je objavljivala malo, prosječno oko jedan naslov godišnje, i očito nije radila u kontinuitetu. Prema povijesti tiskanja, mogu se razlikovati dvije faze: jedna 1476-1481, a druga od oko 1500. pa dok tiskara nije zatvorena u vrijeme reformacije, oko 1537. Prva je faza bila ambiciozna, s jasnim programom *ad fontes*: braća su jedina u Njemačkoj XV. st. objavila Laktancijeva sabrana djela (9. travnja 1476, folio, 205 listova); među njihovim su naslovima i Augustinove *Propovijedi*, Anselmo Canterburyski, Bonaventura, vrlo popularni *Sermones discipuli* Johanna Herolta (umro 1468), *Sermones super Cantica canticorum* Bernarda od Clairvauxa, Donatova *Ars minor*, Ovidijevi *Fasti* i *Metamorfoze* (potonje je djelo možda bilo školski tekst za Sveučilište u Rostocku, osnovano 1419). Iz humanističke perspektive zanimljivo je njihovo zbirno izdanje Poggiove *Epistola de morte Hieronymi Pragensis* i *De duobus amantibus Guiscardi et Sigismundae* Leonarda Brunija (oko 1480, kvarto). Radili su i za crkvene potrebe, objavljujući misale i indulgencije. *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* bilježi 28 naslova ovih tiskara do 1500.

Matteo Cerdonis rođen je u Windischgrätzu (današnji Slovenj Gradec) u Donjoj Štajerskoj. Tiskao je u Padovi, objavivši tijekom pet godina 1482-1487. više od četrdeset djela; nema podataka o njegovu radu drugdje. Radio je prvenstveno opsegom male knjige: medicinske i pravne rasprave namijenjene padovanskom sveučilištu te prigodne pjesme i govore, teološko-filozofske traktate, djela popularne medicine, astronomije, matematike.¹⁴ Podaci iz kolofona njegovih izdanja svjedoče da je tiskara bila prilično zaposlena: Pitagorin *Ludus* (devet listova u četvrtini) objavio je 21. kolovoza 1482, 29. kolovoza iste godine dovršio je *Expositio super Thomae de Aquino libellum de ente et essentia* Armanda de Bellevue (54 listova male četvrtine), a dan kasnije (30. kolovoza) Nikolin govor na osam listova

¹² Farenga, n. dj. (2), 209, i Giovanni Mercati, *Per la cronologia della vita e degli scritti di Niccolò Perotti arcivescovo di Siponto: ricerche*, Biblioteca apostolica Vaticana, Roma, 1925.

¹³ Podaci prema Falk Eisermann, »A Golden Age? Monastic Printing Houses in the Fifteenth Century«, Benito Rial Costas (ur.), *Print Culture and Peripheries in Early Modern Europe*, Brill, Leiden – Boston, 2012, 35-67.

¹⁴ Marco Palma, »Cerdonis, Matteo«, *Dizionario biografico degli Italiani* 23 (1979). Internet. Pristupljeno 21. prosinca 2017.

četvrtine.¹⁵ Inače, Cerdonis je narednih godina objavio djela još dvojice autora povezanih s Hrvatskom: Šimuna Hvaranina (Simone da Lesina), *Esposizione dell'orazione domenicale*, 1483, i Franje Pescenija Nigera (Francesco Negri), *Carmina pro epithalamio Sigismundi archiducis* (bez oznake godine; vjenčanje Siegmunda Austrijskog s Katarinom od Saske bilo je 1484).

Stephan Planck porijeklom je iz bavarskog Passaua. Rođen 1456. ili 1457, umro je 17. veljače 1501. u Rimu, gdje se tiskarstvom bavio od oko 1479, kada je preuzeo tiskaru Ulricha Hana, smještenu u tadašnjoj glavnoj rimskoj trgovačkoj ulici, Via Mercatoria (današnja Via dei Pellegrini). Planck je tiskao preko četiri stotine izdanja (480 u katalogu GW), ponajviše u četvrtini ili još manja, prvenstveno orijentirajući se na potrebe hodočasnika (brojna izdanja djela *Mirabilia Urbis Romae*) i Rimske kurije. Objavljivao je govore, propovijedi, zbirke pravnih obrazaca, kurijalnih pravilnika, službenih i papinskih odluka, popularna djela, često vjerskoga karaktera ili povezana s aktualnim događajima (npr. latinski prijevod pisma Kristofora Kolumba kralju Španjolske o otkrićima iz 1493), astrološke kompilacije. Po ocjeni Alessandra Ledde, Planck se nikad nije »opterećivao izdavanjem klasika«, a tek je rijetko objavljivao djela suvremenih humanista.¹⁶

Bartholomaeus Guldinbeck ili Guldenbeck u kolofonima dodaje da je iz Sultza (mjesto za koje jednom spominje i da je u dijecezi Konstanza, vjerojatno Sulz am Neckar). Djelovao je 1475-1488, objavljujući brojna izdanja (157 u katalogu GW), uglavnom malena opsega: govore, pisma, bule, propovijedi, ali i teološka djela i klasike (Seneka, Terencije, Vergilije) i humaniste (Poggio, Pio II). Od 1476. tiskao je samo goticom. Posljednja knjiga s njegovim kolofonom njemački je prijevod *Mirabilia Romae* iz 1487.

Iz gornjeg je pregleda vidljivo da je većini tiskara (osobito onih aktivnih u Italiji) zajednička orijentacija na mala, ponajviše prigodna izdanja; Nikolin se govor ovamo savršeno uklapa. Znatno dio angažiranih poduzeća bio je kratka trajanja; tiskare de Vulterris, Gensbergova i Cerdonisova djelovale su pet godina ili manje. Napokon, Antonio, jedan od braće Maffei, potvrđeno je povezan s moćnom obitelji Riario, baš kao i Nikola Modruški – možda se upravo *in domo de Vulterris* pojavilo prvo izdanje govora za Riarija.

Kronologija izdanja Nikolina govora pokazuje dvije faze: prva je neposredno povezana s Riarijevom smrću, dok smo drugu skloni smjestiti u 1482, kada se pojavljuje jedino datirano izdanje, ono padovansko Cerdonisovo. Bez obzira na

¹⁵ Eric White, »Master & Pupil: A Rare Textbook Used at the University of Padua in 1486«, *American Printing History Association Blog*. 20. prosinca 2013. Internet. Pristupljeno 21. prosinca 2017.

¹⁶ Alessandro Ledda, »Planck, Stephan«, *Dizionario biografico degli Italiani* 84 (2015). Internet. Pristupljeno 21. prosinca 2017.

to koliko se izdanja pojavilo u toj drugoj fazi, vrijedi primijetiti da je tada Nikola Modruški već pokojan (umro je prije 29. svibnja 1480).

Za Siksta IV. godina 1482. vrijeme je intenzivne političke i kulturne djelatnosti. Nakon oslobađanja Otranta od Turaka (rujan 1481), zahvaljujući kombinacijama svoga *gonfaloniera* Girolama Riarija, koji je istoga rujna s Venecijom ugovorio savez protiv kralja Ferdinanda I. Napuljskog i Ferrare, papa se u travnju 1482. našao usred velikoga talijanskog rata. Napuljske su snage napale Papinsku Državu, stigavši do samih zidina Rima, da bi Roberto Malatesta, na čelu papinske i mletačke vojske, pobijedio Alfonsa, Ferdinandova sina, u bici kod Campomorta (21. kolovoza 1482). Odmah nakon pobjede zaoštrili su se Sikstovi odnosi s Venecijom, te je u prosincu papa sklopio mir s Napuljem, Firencem i Milanom. Rat ovog saveza protiv Venecije počeo će u svibnju 1483.

U isto vrijeme traje Sikstov sukob s dominikancem Andrijom Jamometićem (oko 1420 – Basel, 12. studenoga 1484), nadbiskupom Krajine.¹⁷ Možda poznanik Francesca della Rovere još sa Sveučilišta u Padovi, kasnije diplomat u službi Fridrika III, aktivan i tijekom urote Pazzijevih, Jamometić upravo 1482. u Baselu, uz podršku Lorenza de' Medicija, francuskoga kralja Ludovika XI. te Ferdinanda Napuljskog, pokušava organizirati koncil za obnovu Crkve i obranu od Osmanlija. Saziv koncila Jamometić je proglasio 25. ožujka 1482. u bazelskoj katedrali, predstavljajući se pritom kao kardinal Sv. Siksta – prisvojivši, dakle, upravo naslov koji je nosio Pietro Riario – a u proglasu napadajući iznimno oštro i papu i Girolama Riarija.¹⁸ Od rujna 1482. papa će vršiti pritisak na Basel da mu izruče Jamometića.¹⁹

¹⁷ Dok je u starijoj literaturi bilo nejasnoća i poteškoća oko identifikacije ove nadbiskupije, koja ne pripada antičkim ni srednjovjekovnim crkvenim jedinicama (u vatikanskim se izvorima pouzdano javlja tek od 1452) i nema sufragana, danas je jasno da je *Crayna*, kao što je još 1916. sugerirao Milan Šufflay, sjevernoalbansko-crnogorsko pogranično područje zapadno od Skadarskog jezera i doline Crmnice; Jürgen Petersohn, *Kaiserlicher Gesandter und Kurienbischof: Andreas Jamometić am Hof Papst Sixtus' IV. (1478-1481): Aufschlüsse aus neuen Quellen*, Hahnsche Buchhandlung, Hannover, 2004, 15-16.

¹⁸ *Item tu, Sixte, cum fratre Petro cardinali ordinis minorum et Thiresia meretrice et concubina dissipasti thesaurum congregatum per summum et verum pontificem Paulum pie memorie in conviviis et aliis vanitatibus. Item tu, Sixte, cum puero Ieronimo, filio tuo, dissipasti bona et pecunias videlicet reverendissimorum minorum cardinalium, qui obierunt, videlicet Thyanensis, Niceni, Reatini, Aquilegiae, Januae, Arelatensis, de Ursinis, Spoletani, Papiensis, Cochrensis, Tyrasonensis, Castellani Bononiensis, Avinioniensis et fratris Petri et multorum praelatorum et aliorum curialium, et omnes pecunias, quas recepisti pro venditione ecclesiarum et dignitatum cardinalatus. Item tu, Sixte, cum Ieronimo puero tuo scelestissimo dissipasti substantiam ecclesiae totam et non desistis dissipare.* Jamometićeva *Proclamatio concilii Basiliensis*, 11. travnja 1482, prema Joseph Schleicht, *Andrea Zamometić und der Basler Konzilsversuch vom Jahre 1482*, F. Schöningh, Paderborn, 1903, 37*-38*.

¹⁹ Pitanju zašto Jamometić prisvaja upravo naslov kardinala Sv. Siksta posvetio je poseban ekskurs Petersohn, n. dj. (17), 130-138, zaključujući da se, iako to nije moguće dokumentarno potvrditi, Jamometić najvjerojatnije oslanjao na papino obećanje, dano po-

Što se tiče ostalih, crkvenih i kulturnih, papinih poteza koji se mogu dovesti u (neizravnu) vezu s ponovnim izdavanjem Nikolina govora, spomenimo da je Siksto IV. 14. travnja 1482. proglasio svetim franjevca Bonaventuru (Giovanni da Fidanza, 1221-1274; i Siksto i Pietro Riario bili su franjevci), te da je unutarnje uređenje obnovljene Sikstinske kapele, ukrašene djelima Perugina, Botticellija, Ghirlandaija, Rossellija, dovršeno u travnju ili svibnju iste godine; kapelu, simbol kulturnog, vjerskog i ideološkog programa papinske prevlasti (implicitno prikazanog, kako ćemo vidjeti, i u Nikolinu govoru), a namijenjenu primanjima predstavnika drugih država i okupljanju kardinalskoga kolegija radi izbora novoga pape, Siksto će posvetiti 15. kolovoza 1483.

Struktura govora

Pomnije istraživanje Nikolina govora za Riarija otkriva u tekstu neočekivano jasnu tematsku strukturu. *Neočekivano* jasnu, s obzirom na to da je govor – osobito za današnjeg čitaoca – na prvi pogled nepregledan. Tiskan je i prepisivan *in continuo*, tek s orijentacijskim pomagalima za granice rečenica i sa znakovima alineja unutar redaka (novi odlomci tek na nekoliko mjesta počinju u novim recima).

Donosim svoju interpretaciju tematske organizacije Nikolina govora, naznačujući početke i krajeve pojedinih cjelina citatima početaka, odnosno završetaka rečenica. Moguće su, dakako, i ponešto drugačije interpretacije, osobito u detaljima.

1. Uvod (*exordium, proomion*): *Cum in omni funebri celebratione... quam ingratitude notam subire uerebor.*
2. Pripovjedni dio (*narratio*) – Riarijev život, vrline, smrt: *Dicturus igitur de laudibus reuerendissimi domini... ad dominum suum confestim euolauit.*
 - 2.1. Domovina i rod: *eas laudes, quas uel a parentibus uel a patria... omnibus futuris seculis non desinent celebrari.*
 - 2.2. Vrline: *Quae quidem tametsi satis grandis eius gloria sit... quae quales in eo fuerint, breuiter explicare conabor.*
 - 2.3. Dječastvo: *Qua igitur pietate primum erga deum... aut dicere illi quare sic fecisti.*
 - 2.3.1. Dječastvo – stupanje u franjevački red i pobožnost (*pietas*): *Qua igitur pietate primum erga deum... seruatisque pro more religionis rite caerimoniis uestem Christi induit.*

lovicom 1479, i Fridrikovu podršku; značajno je i da je naslov kardinala Sv. Siksta ostao nedodijeljen sve do 1485.

- 2.3.2. Dječčaštvo – školovanje i mudrost (*prudentia*): *Qua assumpta ita omnia tyrocinii rudimenta libens promptusque... ita memoriter recitabat ut ea illum heri aut nudiustercius memoriae mandasse existimares.*
- 2.3.3. Dječčaštvo: dolazak u Rim i proročka moć (*divinitas*): *Perfectis igitur quam celerrime omnium bonarum artium studiis... aut dicere illi quare sic fecisti.*
- 2.4. Kardinalska čast - dužnosti kardinala: *Petrus igitur per hunc modum in principatu constitutus... in uiros praestantes ac bene meritos officiosum esse.*
- 2.4.1. Dužnosti - darežljivost (*munificentia*): *Turpe enim et indecorum merito ducebat... culpam magis dolens quam damnum.*
- 2.4.2. Dužnosti - ustrajnost (*perseverantia*): *A suscepto semel negotio nullo metu... magnanimitatis eius testimonia.*
- 2.4.3. Dužnosti - milostivost (*clementia*): *Sed illud mea sententia uincit uniuersa... ut inimicis suis benefacere gauderet.*
- 2.4.4. Dužnosti - iskrenost (*sinceritas*): *Nihil in se fictum, nihil subdolum... sed integritate uiros superare.*
- 2.4.5. Dužnosti - kardinalski dvor (*familia*) i darežljivost (*munificentia et liberalitas*): *Sane munificentiae liberalitatisque eius... bonorum morum gratia diuersari licet.*
- 2.4.6. Dužnosti - primanje darova: *Accipiebat praeterea munera, non auaritiae... multa insuper dona tulerunt.*
- 2.4.7. Dužnosti - optužbe za simoniju: *Vidi illum quodam uesperis non sine graui stomacho... in uiros praestantes ac bene meritos officiosum esse.*
- 2.5. Ekskurs - protiv zavidnika: *Vbi nunc sunt rubiginosa illa maliuolorum pectora... tota die concinnabant dolos.*
- 2.6. Povratak na glavnu temu (hipostrofa): *Sed haec illi uiderunt... magna ex parte potuit esse manifesta.*
- 2.7. Mudrost (*prudentia*) na dužnosti: *Quamobrem tantum eam partem attingam... ut socium crederes, non dominum.*
- 2.7.1. Mudrost u politici (diplomatska misiji u Italiji, prihvaćanje »uresa«, planiranje mira u Italiji): *Ostendit id nouissima haec ipsius legatio... ni eum nobis haec dira atque crudelis mors tam repente praeripuisset.*
- 2.7.2. Zauzetost za opće dobro (*omnium salus*): *Vincebat ingenio humana consilia... ut socium crederes, non dominum.*
- 2.8. Umjerenost (*moderatio*): *Tanta uero animi moderatione erat... urbem illam magis ecclesiae quam fratris gratia uoluit uendicare.*

- 2.8.1. Umjerenost - povrat Imole (kao dar bratu Girolamu): *In cognatos ac necessarios nequaquam prodigus... urbem illam magis ecclesiae quam fratris gratia uoluit uendicare.*
- 2.9. Pravičnost (*iustitia*): *Porro iustitiam ipsius ex illo spectare licet... pro sua benignitate dissoluat.*
- 2.9.1. Pravičnost pri povratu Imole: *Porro iustitiam ipsius ex illo spectare licet... neque Imolam nisi eo uolente redimere uoluit.*
- 2.9.2. Pravičnost u ophođenju s dužnosnicima: *Magistratus hortabatur ius suum absque ullo respectu... non nisi iustum honestumque fieri permaxime uelle.*
- 2.9.3. Pravičnost u izdavanju isprava: *Hinc et rescripta non nisi sanctissima... apud notarios exstare iusserat.*
- 2.9.4. Pravičnost u sastavljanju oporuke: *Huius praeclarissimae uirtutis nec moriens... pro sua benignitate dissoluat.*
- 2.10. Izostavljanje (*praetermissio*): *Cogor hoc loco potissimas eius praetermittere... felicem meritorum ipsius copiam pauca dicendo uitare.*
- 2.11. Pobožnost (*pietas*): *Illud unum dicam, cunctis, qui eius consuetudinem nouerunt... omnium scientiarum libris egregie refertam.*
- 2.11.1. Pobožnost prema papi: *Illud unum dicam, cunctis, qui eius consuetudinem nouerunt... nunc mortui desiderio adeo moueatur.*
- 2.11.2. Pobožnost pri obnavljanju i opremanju crkava i samostana: *Finem dicendi faciam si prius illud summum eius pietatis munus... omnium scientiarum libris egregie refertam.*
- 2.12. Smrt: *Sed dei uoluntate nobis tam repente adeptus est... ad dominum suum confestim euolauit.*
- 2.12.1. Neustrašivost i strpljivost u bolesti: *Cuius miserationis dilectionisque certa indicia... dolores mira patientia pertulit.*
- 2.12.2. Ispovijest i pokajanje: *Delicta, quae uel aetatis uel fortunae... diuinam uoluntatem accinctus praestolabatur.*
- 2.12.3. Govor pred smrt: *Iamque uicinus morti... uel meo exemplo discite.*
- 2.12.4. Smrtni čas: *His atque aliis huiusmodi plerisque summa cum religione... ad dominum suum confestim euolauit.*
3. Završni dio – pohvala i utjeha: *O felix atque iterum felix... sit nomen domini benedictum. Amen.*

Iz gornjeg pregleda vidljivo je da Nikolin govor u osnovi slijedi antičku tradiciju *laudatio funebris*: sastoji se od uvoda (*exordium*), životopisa i zaključka

(*peroratio*).²⁰ Budući da je Riario umro mlad, građa za životopis bila je relativno ograničena, te je autor govora odustao od razrađenije podjele,²¹ nadomještajući shematičnost kreativnim isprepletanjem teme Riarijevih vrlina s pripovijedanjem njegova života i smrti. Vrline kao glavnu temu Nikola eksplicitno najavljuje (2.2):

habeo tamen et alias immortales ac propemodum diuinas animi ipsius laudes (ut fortunae corporisque quaelibet ingentia bona tanquam aliena relinquam): pietatem, magnitudinem animi, munificentiam, prudentiam, modestiam, atque iustitiam; quae quales in eo fuerint, breuiter explicare conabor.

Inzistiranje na vrlinama otvara Nikolinu govoru mogućnost da nađe konkretnu prigodu. Bez obzira kakav bio stvarni Pietro Riario, u smrti on postaje ideal kardinala. Mislim da je upravo ovaj aspekt Nikolina djela bio jak argument za popularnost i ponovno tiskanje – pritom ne zanemarujući, ni u kom slučaju, »dnevno-političku« dimenziju apologije kontroverznog nećaka kontroverznog pape.²² Baš je apologija, vidjet ćemo u nastavku, glavni kamen spoticanja za današnje moralizatorske interpreatore.

Govor za Riarija kao *speculum cardinalis*

Znanstvenici koji su se u posljednjih šesnaestak desetljeća osvrtni na Nikolin govor za Pietra Riarija djelo su vrednovali uglavnom negativno, iz dva glavna razloga. Najprije, ocjena je odraz negativna mišljenja o samome Riariju, kojega npr. Ferdinand Gregorovius vidi kao esenciju renesansnoga papinskog nepotizma:

Der Nepot [Pietro Riario] wuchs zur Riesengröße auf und beherrschte bald den Papst. Über Nacht aus einem armen Mönch zum Krösus geworden, stürzte sich Riario in die sinnloseste Schwelgerei. Das Leben dieses Parasiten am Papstthron, der in der kurzen Wonnezeit von zwei Jahren seine Reichtümer

²⁰ O antičkoj i srednjovjekovnoj tradiciji te renesansnoj praksi usp. John M. McManamon, »The Ideal Renaissance Pope: Funeral Oratory from the Papal Court«, *Archivum Historiae Pontificiae*, 14 (1976), 9-70.

²¹ Menandar Retor (III. st. po. Kr.), recimo, preporučuje spominjanje ovih tema: rod, rođenje, mladost, zanimanje, djela u ratu i miru, usporedbe.

²² Slično sugerira i Farenga, govoreći o planovima koje je Riarijeva *familia* imala za odavanje trajnije počasti preminulom kardinalu, n. dj. (2), 212-213: »... l'uso di una terminologia così puntuale: 'laudes', 'monumenta memoriae', suggerisce che il contributo richiestogli fosse piuttosto pertinente al genere storiografico. Il Ferrofino si era rivolto a Giovanni Antonio Campano non perché poeta, ma in quanto biografo di Braccio ed apologista di Pio II. Alle finalità proposte dal Ferrofino sembra piuttosto rispondere l'*Oratio in funere* da Niccolò Modrussiese, efficacemente affidata, non a caso, alla stampa, il mezzo che assicurava al messaggio il massimo della diffusione.«

und sich selbst verschwelgte, ist das grellste Bild von Nepotenglück überhaupt. So schamlos ward nie zuvor aller Sittlichkeit Hohn gesprochen als durch diesen Kardinal, welcher das Kleid des heiligen Franziskus trug. (...) In diesem Wüstling hatte sich die ganz materielle Renaissance der altrömischen Schlemmerei dargestellt. Riario, ein Monstrum des Nepotenglücks, ist in dieser Richtung die Charakterfigur.²³

Hvalitelj »nepotističkog monstruma« bit će, sukladno tome, esencija lice-mjerja. Ponor Nikoline neiskrenosti dodatno ističe odlomak iz njegova pisma Francescu Maturanziju (iz Rima, 13. lipnja 1473) koji je uočio Mercati. Ondje Nikola svemoćnim »Kaligulom« renesansnoga Rima naziva – prema Mercatiju – upravo Pietra Riarija:

Mearum rerum talis conditio est qualis esse proborum potest ubi probitatis nullus est locus. Avaritia ac luxus omnia possidet: pudendis libidinique dicantur cuncta. C. Calligula imperium obtinet. Pudor urbe eiectus et ultra Sauromatas fugatus. Religio versa in luxum: virtuti proemium nullum. In unius manu posita sunt omnia.²⁴

Književno djelo licemjernog autora mora, u svijetu u kojem se etika, estetika i politika neupitno i potpuno podudaraju, i umjetnički i politički biti dostojno prezira. Tako barem odlučuje Remo L. Guidi, koji je o Nikolinu govoru pisao u najnovije vrijeme (1999), opetovano se na nj pozivajući u opsežnom osvrtu na polemike o uzvišenosti čovjeka u renesansi:²⁵

E quando l'anno appresso il Riario morì, Niccolò Modrussiese (ahimè con quanta naturalezza il buon vescovo sapeva adattarsi alle circostanze!) ne rievocò la vita e l'opera, a consolazione del pontefice e del sacro collegio. L'Oratio in funere [...] Petri cardinalis s. Sixti offriva l'immagine del pontefice

²³ Ferdinand Gregorovius, *Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter: vom 5. bis zum 16. Jahrhundert*, Cotta, Stuttgart, 1870, sv. 7, dio 13, gl. 3, 238.

²⁴ Mercati, n. dj. (5), 222. U svom doktoratu Luka Špoljarić tumači Nikolinu ogorčenost kao reakciju na neuspjeh njegovih ambicija; potaknut svojim političkim uspjesima, Nikola je aspirirao na kardinalsku čast, pokušavajući postati prvi *cardinalis Illyricus*, ali pri izborima u svibnju 1472. papa Nikolu, koji nije imao moćnih pokrovitelja, nije uzeo u obzir; Luka Špoljarić, *Nicholas of Modruš, 'The Glory of Illyria': Humanist Patriotism and Self-Fashioning in Renaissance Rome* (doktorska disertacija), Central European University, Budapest, 2013, 188-189.

²⁵ Remo L. Guidi, *Il dibattito sull'uomo nel '400: indagini e dibattiti*, Tiellemmedia, Roma, 1999, 343 i 541. Usp. još i ovu Guidijevu izjavu, n. dj., 384-385: »Un raffronto tra l'Oratio in funere [...] Petri cardinalis s. Sixti di Niccolò Modrussiese (...) e quella *Ad reverendissimum Marcum Cornarium Padue habita*, detta dal Barozzi nell'imporre all'amico il galero cardinalizio, dimostra in modo graffiante le pietose bugie del primo, ma anche la libertà e l'energica naturalezza del secondo.«

poco nobilmente tenero con un nipote, che i contemporanei sapevano corotto e vizioso, ma l'oratore (vorrei credere facendosi violenza) giustificò il lusso del Riario, non addebitandogli a vergogna l'aver mantenuto una folla innumere di familiari (...)

(...) l'insostenibile Oratio in funere [...] Petri cardinalis s. Sixti con la quale il vescovo Niccolò Modrussiese tentò, con non poca inettitudine e molto servilismo, di onestare le imprese di Pietro Riario (...). A quelli che ascoltavano il non impeccabile latino del vescovo di Modrussa, doveva essere ben noto, invece, il cardinale Giovanni Mellini (...)

Il documento è ricco, purtroppo, di tentativi inopportuni e poco gradevoli per elogiare lo scomparso, ricordando il sostegno che avrebbe offerto al pontefice (...); meno plausibile risulta, poi, il proposito di giustificare il lusso sfrenato (...); il servilismo, da ultimo, raggiunge il culmine quando il Modrussiese si scaglia contro i detrattori dell'estinto (...), dimenticò (?) di essere stato proprio lui uno di quelli.

Dijametralno je suprotan (ali jednako moralistički) pokušaj da se odbace sve optužbe protiv Riarija, i da se kardinal-nećak prikaže kao potpuno pozitivan papin pomoćnik – ukratko, da se Nikolin govor prihvati kao neupitno vjerodostojan povijesni izvor. To je u monografiji o Riariju učinio Isidoro L. Gatti (2003; on Nikolu zove »il vescovo Machinense«):²⁶

bisogna invece dare piena fede a quanto il vescovo Machinense scrisse nella sua Oratio in funere: il Riario »si destava molto presto ed ogni giorno era solito precedere di molte ore l'aurora perché occupato a prendere su di sé le gravi preoccupazioni del governo dello Stato, e ciò fino a quando il sole era già alto«. (...) Il vescovo Machinense disse queste informazioni in pubblico e le fece stampare. Andarono certamente in mano agli ambasciatori e ad altri Capi di Stato. Una risata generale ed una smentita non sarebbero mancare, almeno da parte dei nemici politici, se il Machinense avesse raccontato il falso.

L'episodio è raccontato dal Machinense nell'*Oratio in funere*, ed è veritiero perché il vescovo Machinense invoca la testimonianza di »parecchi prelati e molti altri uomini insigni degli altri ordini« che erano presenti ai funerali del Riario.

Gatti, međutim, nije uspio nametnuti svoje mišljenje – ostao je u manjini, ne uvjerivši ni recenzenta (koji ocjenjuje da knjiga »zbog moralističkih naočala i

²⁶ Isidoro L. Gatti, *Pietro Riario da Savona francescano cardinale vescovo di Treviso (1445-1474)*. *Profilo storico*, Centro Studi Antoniani, Padova, 2003, 175, 136 (bilj. 500).

metodički diletantskog vrednovanja izvora ne daje znanstveno valjane rezultate«²⁷) ni autora ovog rada.

Interpretativne aporije kako »crnog«, tako i »bijelog« pristupa potvrđene su okolnošću da i Guidi i Gatti svoje stavove pokušavaju dokazati istim argumentom, pozivanjem na publiku kojoj je govor namijenjen: dok Guidijevi »slušatelji ne posve besprijekornog latinskoga modruškog biskupa« zasigurno dobro poznaju kardinala Mellinija, moralnu opreku raskalašenog Riarija (dakle, morali su biti potpuno svjesni koliko je Nikolin portret preminuloga daleko od istine), Gattijevi čitaoci Nikoline knjige, diplomati, vladari, i Riarijevi neprijatelji, »zasigurno bi ismijali i opovrgli« Nikoline tvrdnje, da su bile neistinite.

Interpretativno plodnijim pristupom i Riarijevoj biografiji i njezinu književnom prikazu čini se onaj srednji, nijansirani. Njegovi su predstavnici Egmont E. Lee (1978) i Paola Farenga (1986).²⁸ Oni procjenjuju da je Riario bio kompleksna ličnost, vrlo vjerojatno osobno sklon raskoši i rasipanju novaca – ali raskoš i rasipnost, i spektakularnost i podržavanje enkomijastičke »publicistike« (koja je tu spektakularnost trebala protumačiti i legitimirati), imali su i političku funkciju, doprinoseći reprezentaciji Siksta IV. pred stranim vladarima i poslanicima, pa i pred samim žiteljima Vječnoga grada. Po svemu što znamo, Pietro Riario odigrao je važnu ulogu još pri izboru Francesca della Rovere za papu, a na početku Sikstova pontifikata upravo je Pietro osmišljavao i vodio papinu vanjsku politiku (kako pokazuje Farengina detaljna rekonstrukcija prema arhivskim izvorima). Sjajni dvor kardinala Sv. Siksta bio je »ogranak papina diplomatskog stroja«; na to ukazuje i red veličine Pietrovih troškova (imao je godišnje prihode od 50.000 dukata, za života potrošio 300.000, ostavio 60.000 duga), nezamislivih kao izraz isključivo osobne naklonosti, ma koliko velika ona bila:

Maintaining a court with as much ostentation as possible was useful not only in foreign relations, where splendor and opulence often served as a gage of power, but also in domestic affairs – in the vitally important business of entertaining the people of Rome and keeping her aristocratic families in their place. Riario's court was successful on both counts.²⁹

I u Sikstovu nepotizmu Lee nalazi politički rezon: Francesco della Rovere papom je postao relativno brzo, samo četiri godine nakon postizanja visoke crkvene službe, te još nije uspio izgraditi pouzdanu mrežu utjecaja ni u kardinalskom kolegiju ni u široj crkvenoj hijerarhiji; za upravljanje Crkvom trebali su mu pouzdani suradnici, koje je, u skladu s duhom vremena, tražio prvenstveno u užem i širem obiteljskom krugu. Nepotizam je ionako tradicionalna komponenta

²⁷ Daniela Rando, prikaz Gattijeve knjige u *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 62 (2006), 1, 407-408.

²⁸ Egmont Lee, *Sixtus IV and Men of Letters*, Edizioni di storia e letteratura, Roma, 1978; Farenga, n. dj. (2).

²⁹ Lee, n. dj., 33-35.

papinske politike; Sikstova inovacija bila je više u širenju nepotističkih veza i na svjetovni aspekt papinske vladavine, na upravljanje Crkvenom Državom u Italiji (tu će inovaciju, dva desetljeća kasnije, slijediti Aleksandar VI, papa Borgia); dužnost političkog savjetnika i vojnog zapovjednika papa je povjerio drugome od nećaka – upravo Pietrovu bratu Girolamu Riariju.

Drugi je problem Nikolina govora u tome što, na prvi pogled, nema očekivana obilježja humanističkoga teksta, ali ni obilježja religioznoga djela. Na to je još 1897. upozorio Vilmos Fraknói, jedini istraživač koji je razmišljao i o književnoj dimenziji Nikolina govora; za Fraknóija, govor ima duhovnu dimenziju tek na završetku, a nedostaje mu humanističko oponašanje antičkih uzora, citiranje antičkih autora i egzempla; u govoru nema ni »topline, ljepote iskaza, uzvišenosti misli«:

Ez a mű szorosan egyházi beszédnek nem tekinthető, mert a zárszavak kivételével, vallásos momentumokat nem tartalmaz. A humanista irodalom termékeihez szintén nem sorolható, mert a klasszikus mintákat utánozni meg nem kísérli, azokból idézeteket, példákat nem kölcsönöz. A valódi ékesszólás melegét és szépségét, a gondolatok emelkedettségét sem találjuk benne.³⁰

Ne mogu se složiti s Fraknóijevim tumačenjem. McManamon, koji je usporedio 17 govora nad odrom pape ili pri izboru novog poglavara Crkve u razdoblju od 1455. (smrt Nikole V.) do 1534. (smrt Klementa VII.), ustanovio je da postoje dva glavna retorička tipa ovakvih govora: jedan odabirom tema i motiva slijedi antičku *laudatio funebris*, drugi je oblikovan kao tematska propovijed po pravilima *ars praedicandi*, i zasniva se na odabranom citatu Svetog pisma.³¹ Prikaz tematske strukture otkriva da Nikolin govor nipošto nije tematska propovijed. Oblikovan je trodijelno i slijedi kronologiju Riarijeva života, čime odgovara modelu *laudatio funebris*.

Fraknói je tek donekle u pravu kad tvrdi da Nikola ne citira antičke autore i egzempla. Zaista, u govoru ne nalazimo nijedno *ime* osobe ili mjesta iz poganske antike, a i od imena kršćanske antike i srednjovjekovlja spominju se, ne računajući Krista, samo Nabukodonosor i Tobija, te (u imenima crkava i samostana) sv. Ambrozije, sv. Grgur i sv. Majol iz Clunyja – svi tek po jednom. Sam Nikola kao citate najavljuje tek navode Svetog pisma.³² Potanje istraživanje, međutim, otkriva daljnje paralele s Biblijom, kod kojih autor *nije* naznačio da se radi o citatima, kao i u autorski tekst potpuno uklopljene misli i izraze antičkih autora, i poganskih i kršćanskih. Našli smo paralele s Ciceronovim *Raspravama u Tu-*

³⁰ Vilmos Fraknói, »Miklós modrusi püspök élete, munkái és könyvtára. Két melléklettel«, *Magyar könyvszemle*, 5 (1897), 1-23 (12).

³¹ McManamon, n. dj. (20).

³² Pripremajući kritičko izdanje, identificirali smo sljedeća mjesta iz Biblije: 1 Kor 1,27; Dn 3,31-33; Ps 52,5 (51, 7); Ps 52,2 (51,4); Ps 26,8 (25,8); Fil 1,23-24; Iv 19, 30; Job 1,21.

skulu, *O prijateljstvu* i *O krajnostima dobra i zla*, s Platonovom *Gozbom*, *Filipovom povijesti* u Justinovim izzacima, sa Svetonijem, Solinom, Aristotelovom *Nikomahovom etikom*, Plinijevim *Panegirikom*, Aurelijem Viktorom, Senekininim pismima i *Prirodoslovnim istraživanjima*, s Plotinom, Propercijem, Horacijem, Terencijevom *Andrijom*. Od kršćanskih pisaca, nailazimo na Minucija Feliksa, Augustinova pisma, sv. Bernarda iz Clairvauxa, Inocenta III, opata Gverika iz Ignyja. Ali Nikola se učenošću i načitanošću ne razmeće i ne opterećuje čitaoce. Možda je upravo ta skromnost, za devetnaestostoljetnu klasicističku povijest književnosti neočekivana, bila razlogom uspjeha govora među suvremenicima (koji nisu svi bili humanisti, i nisu svi nužno cijenili vatromet antičkih imena u pohvali pokojnoga prelata).

Uz diskretnu učenost i elegantan preplet prikaza života i vrlina pokojnika Nikolino je djelo, smatramo, renesansnoj publici nudilo još jedan privlačan aspekt. Riarijev portret pokazuje što čini dobra kardinala. Ova je tema aktualna u vrijeme u kojem se redefinišu uloge crkvenih dužnosnika. Kako je papa Siksto širio područje djelovanja, zauzimajući, u okviru dugotrajnijeg trenda jačanja papine prevlasti, osim položaja vjerskog vođe još i ulogu svjetovnoga talijanskog vladara, te postavši »prvim pravim renesansnim papom-kraljem«, tako se mijenjao i položaj njegovih kardinala, »crkvenih kneževa«. Kardinalski zbor – koji je u ranijim razdobljima pokazivao ambiciju da bude neovisan o papi – u renesansi nezaustavljivo gubi političku i sudsku moć. U začetku je svojevrstan proces birokratizacije, koji će dovesti do točnog određivanja prava i dužnosti kardinala kao dužnosnika Crkvene Države. S druge strane, gubitak stvarne moći kardinala kompenzira se porastom vanjskog sjaja: njihove »obitelji«, sa po stotinjak dvorjana, postaju ekvivalent plemićkima, a takvi kardinalski dvorovi, baš kao i papinski dvor i službe pri Rimskoj kuriji, povezuju Svetu Stolicu s elitom Apeninskog poluotoka, nudeći ulaz i odskočnu dasku za crkvene karijere. To je osobito važno za pojedince koji, zbog aristokratizacije gradskih patricijata, siromašenja plemstva, oligarhijskoga zatvaranja tijela upravljanja u gradovima, traže nove putove uspjeha.³³

Otvaranje kardinala i njihovih dvorova svijetu inspirira i didaktičku književnost. Formuliraju se detaljne upute kakav kardinal treba biti i što mu je činiti. Ono što će Baldassare Castiglione nešto kasnije učiniti za savršenog dvoranina (*Knjiga dvoranina*, 1528), ili Benedikt Kotruljević nešto ranije za idealnog trgovca (*Knjiga o umijeću trgovine*, 1458), to će 1510. za kardinala učiniti posmrtno objavljeno djelo *De cardinalatu* (*O kardinalskoj časti*) humanista Paola Cortesija (Rim, 1465 - San Gimignano, 1510), učenika Pomponija Leta i službenika Rimske kurije.

³³ Usp. Gianvittorio Signorotto i Maria Antonietta Visceglia (ur.), *Court and Politics in Papal Rome, 1492–1700*. Cambridge University Press, Cambridge, 2002. Za analize djelovanja kardinala kao društvene i političke skupine v. još Carol M. Richardson, *Reclaiming Rome: Cardinals in the Fifteenth Century*, Brill, Boston - Leiden, 2009, i Stella Fletcher, »Cardinals and the War of Ferrara«, *Royal Studies Journal*, 4 (2017): 2, 64-77.

Cortesijevo djelo ima tri knjige (*Liber... ethicus et contemplativus, oeconomicus, politicus*).³⁴ Prva prikazuje vrline i znanja koje kardinal treba imati, druga, uz mnogo primjera i anegdota, opisuje njegov privatni i javni život (kuća, kućanstvo, prehrana, zdravlje, zabava, prihodi), treća govori o dužnostima i pravima kardinalske službe u odnosima s papom i vanjskim svijetom, kako redovnim (konzistoriji, konklave), tako i izvanrednim (hereze, shizme).

U prvom poglavlju prve knjige, *De virtutibus moralibus*, Cortesi ističe sljedeće vrline kardinala: *prudentia, iustitia, fortitudo, temperantia, liberalitas, magnificentia, magnanimitas, mansuetudo, affabilitas*. Njima se pridružuju još i razmatranja o istinoljubivosti (*ueritas*) te duhovitosti (*ludus et iocus*). Niz devet vrlina kod Cortesija vrlo je sličan onom iz Aristotelove *Retorike* (1366b, u prijevodu Willema van Moerbeke: *partes autem virtutis iustitia, fortitudo, temperantia, magnificentia, magnanimitas, liberalitas, mansuetudo, prudentia, et sapientia*).³⁵, pri čemu Aristotelovoj *sapientia* – protumačenoj kao skup znanja kardinala – Cortesi posvećuje ostatak poglavlja prve knjige.

Riario, prema Nikolinu portretu, nema svih devet vrlina, ni Aristotelovih ni Cortesijevih; Nikola najavljuje da će govoriti o *pietas, magnitudo animi* (to je *magnanimitas*), *munificentia* (to je *liberalitas*), *prudentia, modestia* (kod Aristotela *temperantia*), *iustitia*. S popisa izostaju *fortitudo* i *magnificentia*. Analiza tematske strukture pokazala je da se govori zapravo o nešto širem skupu vrlina: *pietas, prudentia, divinitas, munificentia liberalitasque, perseverantia, clementia* (Aristotelova *mansuetudo*), *sinceritas, moderatio, iustitia*, dok se *patientia* u smrtnoj bolesti može shvatiti kao kršćanska *fortitudo*.

No nije nam cilj ovdje istraživati u kojoj mjeri Nikola Modruški u popisu kardinalnih vrlina slijedi Aristotela ili najavljuje Cortesija. Važnija je, smatramo, sama činjenica da Nikola portret Riarija kao idealnog kardinala gradi oko skupa moralnih vrlina. Nadgrobni govor javnosti dokazuje da su i najkontroverzniji postupci najkontroverznijega među kardinalima imali visoko moralne motive, da su bili odgovori na zahtjeve kardinalskog položaja. Na sličan će način Cortesi u svoj priručnik uključiti obranu najproblematičnijih aspekata života renesansnog kardinala, poput potpoglavlja *Quare cardinales debent esse divites et de numero congruo cardinali* (u prvom poglavlju druge knjige, »O приходима kardinala«) i *Quare domus cardinalis debeat esse sumptuosa* (u drugom poglavlju iste knjige, »O domu«). Govor Nikole Modruškog možemo čitati ne samo kao laudu Riariju i neizravnu apologiju Siksta IV. i njegove politike – kako »kadrovske«, tako i vanjske – već i kao uzoran doprinos široj, općenitijoj apologiji lika i djela renesansnog kardinala.

³⁴ Opis prema *Pauli Cortesii Protonotarii Apostolici De Cardinalatu ... ad Iulium secundum ...*, In Castro Cortesio, Symeon Nicolai Nardi Senensis, alias Rufus Calchographus, 1510.

³⁵ Prema Aristoteles, *Rhetorica*, prev. Guilelmus de Moerbeka, Venetiis: Philippus Petri, 22. VI. 1481. [BSB-Ink A-719 - GW 2478], f. 18v.

Zaključak

Prije četrdeset godina knjiga Stephena Greenblatta *Renaissance Self-Fashioning* (1980) značajno je doprinijela širenju trenda, čak mode kasnije nazvane »novim historicizmom«, i tako unijela novu svježinu u proučavanje renesanse. U predgovoru knjige, za Greenblatta je »renesansno oblikovanje sebe« svijest o »oblikovanju identiteta kao procesu na koji je moguće utjecati, koji zahtijeva određenu vještinu«. Važna je komponenta takva umjetnog, i umjetničkog, oblikovanja »prikazivanje nečije naravi u govoru ili djelima«. Potonji nas aspekt vodi do književnosti kao mjesta oblikovanja identiteta.

Bez obzira na daljnje meandre novije književnoznanstvene teorije i prakse, kad pristupamo nadgrobnom govoru Nikole Modruškoga za Pietra Riarija, Greenblattova su razmišljanja iz *Renaissance Self-Fashioning* inspirativna. Ona nas, naime, vode onkraj moralističkoga zgražanja nad naručenom apologijom moćnoga korumpiranog političara. Svakako, Nikolin govor jest bio dnevnopolitička apologija i konvencionalan čin u okviru pogreba vatikanskog uglednika. Te okolnosti same po sebi ipak neće objasniti desetljeće pretisaka Nikolina djela, uključujući i one koji su se pojavili oko 1482, nakon Nikoline smrti. Modruški je biskup morao pogoditi žicu koja je rezonirala na mnogim mjestima, ili se barem njegovim suvremenicima činilo da bi mogla i trebala tako rezonirati. Ako nama, današnjim čitaocima, Nikolin govor zvuči drugačije, tim gore po nas: očito moramo, kao historiografi, nešto naučiti razumjeti.

Nikolino je djelo verbalno oblikovalo renesansnoga kardinala, pokazujući kako se konkretna povijest mladića sklona ekstravagantnoj propagandi može protumačiti kao ostvarenje uzor-slike papina oslonca. Uvjerljivo kretanje između problematičnog pojedinačnog i poticajnog općeg, pritom strukturirano oko skupa kardinalnih vrlina koje određuju odnos pojedinca i službe, smatramo razlogom »produžene upotrebljivosti« Nikolina prigodnog govora u posljednjem desetljeću pontifikata Siksta IV.

Neven Jovanović

THE FUNERAL ORATION OF NICHOLAS OF MODRUŠ
FOR PIETRO RIARIO

The funeral oration of Nicholas of Modruš (1427-1480) for the cardinal priest of St Sixtus and the nephew of Pope Sixtus IV Pietro Riario (1445-1474), *Oratio in funere reverendissimi domini d. Petri cardinalis Sancti Sixti* (after January 18, 1474), is known from seven printed editions (1474-1484) and seven more manuscript copies. It is an exceptionally popular example of the funeral rhetoric of papal Renaissance Rome. Although the work is also the first known printed book by a Croatian author, Nicholas' speech has never been a subject of study in the history of the national literature. Establishing the chronology of the repeated editions of the oration, we can recognise two phases. While the first is directly connected with the death of Riario, we are inclined to locate the second in 1482, in which year the only dated edition appeared, that from Padua (Matthaeus Cerdonis). At that time Nicholas of Modruš was already deceased (he was dead by May 29, 1480). We consider the historical and cultural context of the second phase of the printing of this oration: for Sixtus IV, 1482 was a year of vigorous political and cultural activity. It was the year of the great Italian war, and of the conflict with the Dominican Andrija Jamometić [Andreas Croatus] (who in Basel presented himself actually as cardinal priest of St Sixtus, appropriating the title of the late Riario), who, having convened the council, attacked not only the pope but also Pietro's brother Girolamo Riario. In that same year, 1482, Sixtus proclaimed the Franciscan Bonaventura a saint (both Pietro Riario and the pope were Franciscans), and the interior decoration of the renovated Sistine Chapel was completed, to symbolize the cultural, religious and ideological programme of papal dominance.

In its thematic structure, Nicholas' speech follows the ancient tradition of *laudatio funebris*; we discern the *exordium, narratio* (with twelve sub-units) and the *peroratio*. The piece creatively interweaves proofs of Riario's virtues (*pietas, magnitudo animi, munificentia, prudentia, modestia, iustitia*) with a narration of his life and death. Numerous thoughts and expressions of ancient authors, both pagan and Christian (Cicero, Plato, Justin, Suetonius, Solinus, Aristotle, Pliny, Aurelius Victor, Seneca, Plotinus, Propertius, Horace, Terence; Minucius Felix, Augustine, St Bernard of Clairvaux, Innocent III, Abbot Gueric of Igny) are included in the work, but without being particularly featured. Nicholas was not apt to be prodigal of his learning and reading.

Nicholas' oration presented a justification of Riario's (and implicitly thus of the papal) policy and propaganda, as well as an ideal image of the »good cardinal« in an age when the loss of the real power of this position was compensated for by increments of outer show. Some thirty five years after Nicholas, Paolo Cortesi was to formulate a didactic work containing instructions for cardinals (*De cardinalatu*,

published in 1510); Cortesi, like Nicolas, built the ideal figure of a cardinal around a set of moral virtues particularly defending the most problematic aspects of the work of the cardinal (wealth and opulence) – the same that Nicholas had had to defend in his portrait of Riario.

Key words: Nicholas of Modruš (1427-1480), Pietro Riario (1445-1474), Sixtus IV (pope 1471-1484), cardinal, papal curia, Rome, 15th century, Renaissance humanism, rhetoric, *laudatio funebris*, printing, virtues, didactic writing